

що створює складнощі при їх сприйнятті, не говорячи уже про специфіку сприйняття та засвоєння внаслідок психікомоторних особливостей людини. Легше засвоїти, в тому числі і практичному працівникові, і студентові, невеликі за обсягом статті, чим ті, що складаються з 10, а то й 18 і більше частин. Крім цього, самі назви статей – ключі для розкриття їх змісту.

Значні та складні завдання постали перед наукою цивільного права. Практика з багатьох проблем йде попереду науки, а остання або тупчеється на місці, або зайнята вирішенням в основному прикладних питань. Особливу тривогу та занепокоєння викликає кадровий потенціал цивілістики. Попри зростання корпусу кандидатів юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 (цивільне право та цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право) кількість докторів юридичних наук на сьогодні майже на критичній межі. Значне розпорошення представників цивілістичної науки по навчальних закладах, наукових установах і у сфері підприємництва не дає можливості вирішувати комплексні питання цивілістичної науки. Більшість комплексних тематик мають штучний характер. Гадасмо, що сьогодні є сприятливі умови для консолідації цивілістів для створення асоціації цивілістів України. Така пропозиція не нова. Вона піднімалась на науково-практичній конференції 1993 р. в м. Івано-Франківську, але далі слів справа не пішла. Між тим такі асоціації здатні консолідувати зусилля вчених-юристів та практиків над вирішенням проблем.

Я.М.Шевченко, член-кореспондент АПрН України

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ЯК ПРИВАТНОГО ПРАВА

Приватне право – це право, яке найтіснішим чином пов’язане із людиною як приватною особою, йому іманентні не лише ті суттєві моменти, які характеризують людину і її діяльність в світлі задоволення різноманітних потреб людини (не лише матеріальних, виробничих, але й духовних), а й ті моменти, що пов’язують це право з природним правом.

Значення природного права для розуміння і формування приватного права величезне. Воно первісне за своєю сутністю. «Безпосередньо виражаючи вимоги і ідеали, засновані на природних, натуральних умовах життєдіяльності людей, воно виступає в якості певної базисної основи позитивного права, його свого роду передоснови (що... обумовлює методологічне значення природного права)» [1, с.27].

Одним із найсуттєвіших, найважливіших цивільних прав є право власності. І тут постає питання – чи є право власності невід’ємним правом людини, тобто її природним правом? Чи визнається воно таким? На наш погляд, потрібно відмежовувати право власності як позитивне право, що знаходить вираз у певних правових системах, і право власності як невід’ємне право людини. Ступінь прогресивності позитивного права визначається тим, наскільки в ньому знаходить вираз те забезпечення свободи, яка іманентна природному праву. Отже, природне право власності, будучи невід’ємним правом людини, повинно складати основну ідею позитивного

права власності і у відповідності саме з цим невід'ємним природним правом власності повинно відбуватися і все його правове регулювання.

Ми цілком поділяємо погляди С.С.Алексеева, який вважає, що соціально-економічні права людини і невід'ємні права людини різні за своєю правовою природою [1, с.124]. Невід'ємні права людини повинні спрямовувати позитивне правове регулювання, можуть вступати в суперечність із владою і її структурами, а соціально-економічні права повністю залежать від влади і можуть навіть освячувати різноманітні порушення прав людини.

Отже, природне право власності людини тільки тоді буде забезпечене позитивним правом і знайде в ньому вираз, коли будь-який суб'єкт права власності в позитивному праві буде мати якості захищеної приватної особи. Лише тоді знайде своє належне вирішення право приватної власності фізичної особи (громадянина), буде визнано приватним правом право власності юридичної особи, як приватна особа буде виступати в економічному обороті держава і територіальна громада.

На даний час приватним визнається лише право власності громадян (ст.41 Конституції України). Ця стаття міститься в розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України. Про права власності юридичних осіб, держави і територіальних громад в Конституції не йдеться, якщо не рахувати ст. 15-ої, де мова йде про економічну багатоманітність, яку, якщо її тлумачити, можна вважати підставою для існування права власності інших суб'єктів права власності. Відзначається в Конституції і право власності Українського народу (ст.13), де вказується, що від його імені права власника здійснюють органи державної влади і органи місцевого самоврядування. Є ще стаття про управління об'єктами державної власності, яке здійснює Кабінет Міністрів України. Більше ґрунтовних підстав для регулювання права власності Конституція України не містить, за винятком положень, що містяться в ст. і 14, де йдеться вже не про позитивне правове регулювання права власності, а про його захист та гарантії, і наголос робиться на тому, що саме держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, а право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Отже, в Конституції ми стикаємося з жорсткою прив'язкою права власності до влади і до держави, а не до людини. Між тим, право власності юридичних осіб є теж приватним правом. Юридична особа в економічному обороті виступає як особа, яка має відокремлене майно, власне найменування і можливість набувати права і обов'язки, несе самостійну майнову відповідальність. Створюють юридичну особу люди з метою об'єднання коштів або коштів і праці. Юридична особа в організаційно-правовій формі державного підприємства, де власником є держава, а підприємство діє на засадах речевого права, повного господарського відання чи, коли маємо справу з державною установою, – на засадах оперативного управління, то є квазіюридична особа, проте механізм подібного здійснення права державної власності, сформований за радянських часів, продовжує діяти і далі. Отже, приватна особа, якою є юридична особа в економічному обороті, насправді є такою лише тоді, коли вона має право

власності і на його підставі діє. У протилежних випадках юридичну особу не можна вважати приватною особою. Щоб вона стала такою, потрібно змінювати законодавство і утверджувати реструктуризацію державних підприємств та перетворення їх в організаційно-правові форми приватного сектору. У цьому плані виглядають перспективними Постанова Кабінету Міністрів України від 4 листопада 1998 р. «Про управління державними корпоративними правами» та Постанова Кабінету Міністрів України «Про Український центр реструктуризації підприємств та розвитку приватного сектору» від 3 листопада 1998 р.

Рух економічних реформ в Україні в значній мірі залежатиме від реформування права власності. У цьому плані в законодавстві необхідно підтримати розвиток нових відносин – відносин приватного права, які одні здатні забезпечити рух економіки в прогресивному напрямі – напрями втілення і виразу невід’ємних прав людини, що мають бути взірцем, на якому повинно перевірятися все законодавство. У цьому плані потрібне прийняття нового закону про власність, де приватним визначалося б не лише право власності фізичних осіб (громадян), але й юридичних осіб, прийняття проекту нового Цивільного кодексу, в основу якого покладена діяльність приватної особи в широкому спектрі цієї діяльності: індивідуальна діяльність, підприємницька діяльність, відносини, що стосуються творчої діяльності і інтелектуальної власності, власне право власності як суспільний і юридичний феномен, особисті немайнові права, які індивідуалізують людину в суспільстві і приватному житті, зобов’язальне право, спадкове право, міжнародне приватне право. Певні сумніви є щодо необхідності включення в новий Цивільний кодекс сімейного права. Слід визнати, що суспільна і юридична думка поки що не готові до такого корінного реформування сімейно-правових відносин, коли вони розглядаються з чисто цивільно-правової точки зору. У сімейному праві існує досить висока питома вага дозвільного правового регулювання, диспозитивне правове регулювання там певним чином обмежене (про що свідчать правові інститути позбавлення батьківських прав, усиновлення тощо). Тому, гадаємо, все ж таки потрібно приймати новий Сімейний кодекс (Кодекс законів про шлюб і сім’ю) окремо від Цивільного кодексу.

Спірним є питання щодо долі права повного господарського відання і права оперативного управління як речевих прав. Їх правове регулювання щільно пов’язане з правом власності держави і територіальних громад, але, слід сказати, ці речеві права служать гальмом для розвитку і повноцінного права власності держави, яке вони обтяжують, і права власності юридичних осіб, що виступають в організаційно-правовій формі державних підприємств, бо право власності держави служить межею для виконання підприємством правомочності розпорядження. Для розв’язання цього вузла, який суттєво гальмує розвиток економіки та ініціативи, суб’єктів права власності, потрібно прискорити і краще законодавчо забезпечити розвиток процесів корпоратизації, коли б можна було провести чітке розмежування між управлінням державними корпоративними правами, яке в даний час здійснюється Національним агентством з управління державними корпоративними правами та іншими органами влади, і набуттям права власності юридичними особами господарських товариств

(де знаходяться акції, частки, паї держави в цих товариствах) на виражені в них майнові права, тобто по суті чітко виразити правові підстави переходу права власності від держави до приватного сектора.

А.С. Довгерт, д-р юрид. наук

ПРОЕКТ НОВОГО ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ТЕОРІЯ ТА ПРОБЛЕМИ

Концепція, структура та основні інституційні підходи проекту ЦК України обговорювались на наукових зібраннях та у Верховній Раді України протягом останніх 7 років. Ці питання висвітлювались на сторінках періодичних та наукових видань, на радіо і телебаченні¹. Десятки міністерств та відомств висловили свою позицію щодо окремих положень Проекту. Все це сприяло не тільки більш глибокому випрацюванню теоретичної бази проекту, але й покращенню окремих його частин і положень.

Четверта всеукраїнська науково-практична конференція з питань кодифікації законодавства України (18–20 червня 1997 р., м.Київ) у своїх висновках-рекомендаціях схвалила концепцію, структуру та зміст проекту нового ЦК України. Разом з тим, незважаючи на результати конференції та на факт прийняття проекту у першому читанні, наукові опоненти окремих принципів та положень Проекту залишались на своїх позиціях. І це нормально і природно! Аномальним, якщо, безумовно, підходити з міркування громадянського суспільства, є те, що частина цих опонентів для втілення своїх поглядів надають політичного забарвлення науковим розбіжностям, створюючи тим самим політичне протистояння у Верховній Раді².

¹ Найбільш повно підсумки праці над проектом ЦК України та його обговорення відбиті на сторінках журналу “Українське право”, чотири випуски якого спеціально присвячені реформі цивільного права в Україні (див. Українське право, 1996. №2; 1997. №1 та №3; 1998. №1), збірці статей та матеріалів “Основні напрямки реформи цивільного права в Україні. К., 1997” та збірниках Академії правових наук, Інституту держави і права ім.В.М.Корецького, Інституту приватного права і підприємництва.

Навчальна література також відреагувала на сучасну цивільно-правову реформу (див. підручник “Цивільне право”. У 2-х томах. К.: Вентурі, 1997; посібник “Зобов’язальне право”. К.: Юрінком, 1998; “Тлумачний словник з цивільного права”. К., 1998)

² Безмірно помилковим є політичне маніпулювання правовою регламентацією майнових (особистих немайнових) відносин, що засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Ці відносини є “повітрям” для життєдіяльності людини та інших суб’єктів права. Тому їх правову регламентацію слід розглядати під кутом зору її оптимізації, ефективності та наближення до природного камертону – об’єктивних вимог та потреб.

Це підтверджує вся історія людства, власний недалекий історичний досвід. Так, велика кількість норм діючого ЦК України перейшла з ЦК 1922 р., кодексу, який розроблявся за участю В.І.Леніна, а норми останнього були взяті з проекту ЦК царської Росії, що розроблявся з кінця XIX ст. і увібрав в себе основні правові рішення німецького та швейцарського цивільних кодексів. Таким чином, ядро правової регламентації майнових відносин в Україні залишається незмінним у XX ст., незважаючи на революції та інші політичні шторми.